

Inhoud

Overzicht van namen en afkortingen	7
Voorwoord van Leonard Woolf	9
Schrijversdagboek 1918-1932	13
Schrijversdagboek 1933-1941	232
Noten	433
Chronologische bibliografie 1882-1941	442
Register	444

Voorwoord

In 1915 is Virginia Woolf begonnen met het schrijven van een regelmatig bijgehouden dagboek. Zij heeft dat volgehouden tot 1941 en de laatste notitie is gedateerd vier dagen voor haar dood. Zij schreef niet met de regelmaat van de dag. Soms legde ze gedurende enkele dagen iedere dag iets vast; vaker sloeg ze echter een paar dagen over, waarop soms ook een stilzwijgen volgt van een week of twee. Niettemin vormt het dagboek een doorlopend verslag van wat ze in zevenentwintig jaar heeft gedaan, de mensen die ze heeft ontmoet en vooral wat ze van deze mensen vond, hoe ze over zich zelf dacht, over het leven, over de boeken waaraan ze bezig was of die ze nog op stapel had staan. Ze schreef haar dagboek op blanco vellen papier (in vakjargon, groot post kwarto). Aanvankelijk werden de vellen bij elkaar gehouden in een ringband, maar alle latere dagboeken zijn gebonden. We lieten de vellen meestal binden in een kartonnen omslag, waarvan de kaft vrijwel altijd van hetzelfde gemarmerde Italiaanse papier was dat we ook gebruikten voor dichtbundels die we bij de Hogarth Press uitgaven, en waarop ze erg was gesteld. Doorgaans lieten we de vellen inbinden zodra we ze gekocht hadden, zodat de boeken voor gebruik gereed waren. Ook haar romans schreef ze in dergelijke boeken. Toen ze stierf liet ze zesentwintig banden dagboeknotities na, die met de hand in zulke boeken waren opgetekend.

Het dagboek is te persoonlijk om integraal te laten verschijnen, nu veel mensen die erin ter sprake komen nog in leven zijn. Het is mijns inziens vrijwel altijd een vergissing om uit dagboeken of brieven fragmenten te publiceren, vooral wanneer coupures worden

aangebracht teneinde de gevoelens en de reputatie van de levenden te ontzien. Door weglatingen wordt de ware aard van de schrijver van het dagboek of de brieven vrijwel altijd vertekend of versluierd, met als gevolg dat zijn of haar karakter overkomt als een academisch schilderij, ontdaan van rimpels, wratten, ongerechtigheden en scherpe kantjes. In het beste geval, zelfs in een onverkorte versie, geeft een dagboek een eenzijdig beeld van de schrijver, omdat men, zoals Virginia Woolf zelf ergens in deze dagboeken opmerkt, geneigd is één bepaalde stemming vast te leggen – bijvoorbeeld ergernis of neerslachtigheid – en het dagboek niet te voorschijn te halen als men zich tegenovergesteld voelt. Het beeld is derhalve van meet af aan al onevenwichtig, en als met opzet ook nog andere eigenschappen worden weggelaten, loopt men grote kans dat er niet meer dan een karikatuur overblijft.

Niettemin is dit boek een keuze uit de dagboeken van Virginia Woolf. Zij gebruikte haar dagboek deels zoals elke dagboekschrijver en legde erin vast wat ze deed en wat ze dacht over mensen, het leven en het universum. Maar ze gebruikte het daarnaast op een heel eigen manier als schrijver en kunstenaar. In het dagboek sprak zij met zich zelf over de boeken die ze onder handen had, of over de boeken die ze in de toekomst nog wilde schrijven. Ze neemt de dagelijks terugkerende problemen van intrige en vorm, van karakterbeschrijving en uiteenzetting door, waarop ze in elk boek stuit tijdens de opzet, het schrijven en het herzien. Haar kunstenaarschap en de kwaliteit van haar werk zijn nog lang niet boven twijfel verheven en geen zinnig mens zal willen beweren dat hij haarzuiver kan beoordelen welke plaats een tijdgenoot in het pantheon der letteren zal innemen. Bepaalde recensenten kunnen niet overweg met haar latere romans en ook vele minder onderlegde lezers weten er niet goed raad mee. Maar niemand zal ontkennen dat ze een serieus schrijver was, en met professor Bernard Blackstone zijn er velen die er geen ogenblik aan twijfelen dat zij ‘een groot kunstenaar’ was, dat ‘zij er op voortreffelijke wijze in is geslaagd te doen waaraan geen ander zich eerder heeft gewaagd’, en dat ‘haar wereld zal blijven voortbestaan, zoals ook het kristal onder de druk van verpletterende rotsmassa’s niet zal vergaan’. (*Virginia Woolf*, door Bernard Blackstone, bladzijden 36, 37 en 38, British Council & Longmans,

Green & Co, 1952). Verder is het binnen het kader van wat ik in dit voorwoord wil betogen van betekenis dat veel mensen die haar romans onbegrijpelijk, onverteerbaar of belachelijk vinden, het erover eens zijn dat zij zich in *The Common Reader* en andere essaybundels een zeer opmerkelijk literatuurcriticus heeft betoond.

Met zorg heb ik de zesentwintig delen van haar dagboek doorgenomen en daaruit vrijwel alles gekozen en in dit boek laten verschijnen wat betrekking heeft op haar eigen werk. Daarnaast heb ik nog drie categorieën fragmenten opgenomen. Allereerst koos ik een aantal passages waarin ze haar dagboek duidelijk gebruikt als een mogelijkheid om zich in de kunst van het schrijven te bekwamen of om iets uit te proberen. Ten tweede een aantal passages die weliswaar niet direct of indirect met haar schrijven in verband staan, maar die ik opzettelijk heb uitgekozen omdat ze de lezer een idee geven van de directheid waarmee beelden en personen, met andere woorden de grondstoffen voor haar kunst, op haar inwerkten. Ten derde heb ik een aantal passages opgenomen waarin zij nader ingaat op de boeken die ze op dat moment leest.

Dit boek verduidelijkt wat Virginia Woolf als schrijver voor ogen heeft gestaan, wat ze met haar boeken voorhad en welke werkwijze ze volgde. Het geeft van binnenuit een verrassende psychologische kijk op werk en aanpak van een kunstenaar. De waarde en het belang ervan hangt uiteraard ten nauwste samen met de waarde en het belang dat men hecht aan het resultaat van de kunst van Virginia Woolf. Zo ik het niet met professor Blackstone eens ware, dan zou ik dit boek nooit hebben samengesteld en uitgegeven. Zij was, mijns inziens, een serieus kunstenaar en al haar boeken verdienen het als serieuze kunstwerken te worden beschouwd. Uit de dagboeken blijkt onomstotelijk met welke uitzonderlijke inzet, vasthoudendheid en concentratie zij zich aan de kunst van het schrijven heeft gewijd en hoe onveranderlijk consciëntieus zij haar boeken schreef, herschreef en andermaal herschreef. *The Waves* is volgens mij een kunstwerk van de eerste orde, een boek dat met kop en schouders uitsteekt boven de andere. *To the Lighthouse* en *Between the Acts* hebben eveneens bijzondere kwaliteiten, terwijl haar overige werk, weliswaar van een lager gehalte, als gezegd met volle inzet is geschreven en steeds de moeite waard gelezen en bestudeerd te wor-

den. Ik breng deze mening naar voren, niet omdat ze zo belangrijk zou zijn, maar als verklaring voor het uitgeven van dit boek.

Bij het redigeren van dit boek heb ik in dubio gestaan of ik zou aangeven waar ik dingen heb weggelaten. Uiteindelijk heb ik besloten om dat in de regel niet te doen. De weglatingen en de beletseltekens zouden zo veelvuldig voorkomen dat ze voor de lezer hinderlijk zouden worden. Waarmee ik terug ben bij mijn uitgangspunt. De lezer moet steeds beseffen dat wat in dit boek bijeen is gebracht, slechts een zeer klein onderdeel vormt van de dagboeken, en dat deze fragmenten zijn gelicht uit een overdaad aan materiaal dat niets uitstaande heeft met Virginia Woolfs schrijfkunst. Wil dit boek geen ernstig vertekend beeld van haar leven en haar karakter geven, dan is het zaak om dat steeds goed voor ogen te houden.

Virginia Woolf geeft lang niet altijd in haar dagboek aan waar zij zich bevindt op het moment dat ze schrijft, en zelden heeft de lezer er belang bij dat te weten. De volgende gegevens zullen waarschijnlijk mogelijke verwarring die kan ontstaan opheffen. Vanaf 1915 tot maart 1924 hebben wij in Hogarth House in Richmond gewoond. In het dagboek wordt naar dit huis kortweg verwezen met 'Hogarth'. Gelijktijdig liep een huurcontract voor Asheham House, in de buurt van Lewes in Sussex, dat in het dagboek gemakshalve wordt aangeduid met 'Asheham'. We gebruikten Asheham doorgaans alleen in de weekeinden en tijdens vakanties. In 1919 liep het huurcontract voor Asheham House af en hebben we in Rodmell, in de buurt van Lewes, Monk's House gekocht, waar we in september 1919 zijn ingetrokken. In 1924 hebben we Hogarth House van de hand gedaan en Tavistock Square nr. 52, WC 1, gehuurd, dat in het dagboek wordt aangeduid met 'Tavistock'. Daar hebben we gewoond vanaf maart 1924 tot augustus 1939, toen we zijn verhuisd naar Mecklenburgh Square nr. 37, WC 1. In 1940 werd het huis op Mecklenburgh Square tijdens een bombardement zo zwaar gehavend dat al ons meubilair moest worden verhuisd, en wij tot aan de dood van Virginia Woolf hebben gewoond in Monk's House.

De lijst van namen die in het dagboek voorkomen, zal de lezer helpen te begrijpen wie er in bepaalde gevallen wordt bedoeld.

Leonard Woolf,
1 januari 1953

Maandag 5 augustus

Laat ik, zolang de aanschaf van een boek waarin ik mijn indrukken van Christina Rossetti en vervolgens Byron kan vastleggen nog wat moet wachten, ze maar vast hierin opschrijven. Ik ben onder meer haast door mijn geld heen omdat ik me aan boeken van Leconte de Lisle te buiten ben gegaan. Christina onderscheidt zich vooral door haar aangeboren dichttalent, waarvan ze zich zelf trouwens terdege bewust schijnt te zijn geweest. Mocht het echter ooit zo ver komen dat ik God voor het gerecht daag, is zij de eerste die ik als getuige zou oproepen. Het is uiterst zwaarmoedige lectuur. In de eerste plaats ontzegde zij zich de liefde, wat gelijk stond met het leven; en vervolgens ook de poëzie, uit ontzag voor wat zij meende dat haar geloofsovertuiging van haar vroeg. Twee goede kandidaten hebben om haar hand gedongen. De eerste, het moet gezegd, had zo zijn eigenaardige kanten. Zo was hij onder meer gewetensvol. Zij kon slechts huwen met een christen van uitgesproken allooi. Hij bleek niet in staat langer dan enkele maanden achtereen aan deze legering te voldoen. Uiteindelijk ging hij over op het rooms-katholieke geloof en was voorgoed verloren. Nog treuriger was het geval van de heer Collins – voorwaar een verrukkelijk soort kamergeleerde – een wereldvreemd kluizenaar – eenkennig aanbidder van Christina die onder geen beding in de schoot der Kerk wilde worden opgenomen. Wat haar derhalve restte waren genegenheidsbezoekjes op zijn huurkamer, die ze tot het einde van haar leven bij hem is blijven afleggen. Ook haar poëzie werd ontmand. Zo stelde zij zich tot taak de psalmen te berijmen; en haar dichtkunst dienst-

baar te maken aan christelijke leerstellingen. Daarmee heeft ze volgens mij een bijzonder gaaf en oorspronkelijk talent tot starre schraalheid laten wegwijnen, dat zonder keurslijf tot veel verfijnder hoogte had kunnen uitgroeien dan bijvoorbeeld dat van mevrouw Browning*, om maar iemand te noemen. Ze schreef met het grootste gemak; ik stel me zo voor dat ze schreef op de spontane ongekunstelde manier die natuurtalenten doorgaans eigen is; nog ongeschoold. Zij bezit de aangeboren zingende kracht. Bovendien gebruikt ze haar hersens. Ze heeft fantasie. Werelds genoeg ingesteld kan men achter de façade een opstandig en geestig schrijfster vermoeden. En als beloning voor al haar ontberingen stierf zij in grote gewetensnood, onzeker van het eeuwige leven. Ik moet overigens wel bekennen dat ik haar poëzie slechts vluchtig heb doorgebladerd om onvermijdelijk uit te komen bij gedichten die ik al kende.

Woensdag 7 augustus

Het dagboek van Asheham slokt al mijn nauwgezette beschouwingen over bloemen, wolken, torren en de eierprijs op; en aangezien ik alleen ben valt er verder niets schokkends te melden. Tragisch was de aanblik van een vertrapte rups; opwindend de terugkeer van de bedienden die naar Lewes waren geweest en gebukt gingen onder L.'s oorlogsboeken en voor mij *The English Review* met een stuk van Brailsford over een Volkenbond en Katherine Mansfield over *Bliss*. Ik heb *Bliss* aan de kant gesmeten met de uitroep 'Ze is verkocht!' Ik zie werkelijk niet in hoe iemand na zo'n verhaal nog iets in haar als vrouw en schrijfster kan blijven zien. Ik vrees dat ik me erbij zal moeten neerleggen dat haar geest bestaat uit niet meer dan een halve decimeter vruchtbare aarde op volkomen schrale rotsbodem. *Bliss* is immers lang genoeg om haar de kans te geven wat dieper te graven. Zij neemt echter genoeg met wat oppervlakkige pedanterie; bovendien is de hele opzet pover, goedkoop en verraadt bepaald niet de visie, hoe onvolkomen ook, van een belangwekkende geest. Ze schrijft ook miserabel. Met als gevolg, nogmaals, dat het mij een beeld gaf van hoe gevoelloos en

*De met een * gemerkte woorden worden verklaard op p. 433 e.v.

bikkelhard ze als mens eigenlijk is. Ik zal het nog eens lezen, maar verander waarschijnlijk niet van gedachte. Ze zal dit soort dingen wel blijven schrijven, tot volle tevredenheid van haar zelf en van Murry. Ik ben maar blij dat ze niet zijn langs gekomen. Of is het belachelijk om alle aanmerkingen op haar persoonlijk uit een verhaal te halen?

Maar goed, ik was erg blij dat ik Byron nog had liggen waarmee ik door kon gaan. Hij bezit tenminste de deugden van een echte man. Ik vind het zelfs leuk te ontdekken dat ik me heel goed kan voorstellen hoe hij op vrouwen overkwam – vooral op nogal domme en onontwikkelde vrouwen die niet tegen hem opgewassen waren. Ook waren er zo veel bij die hem maar wat graag aan banden wilden leggen. Al van kindsbeen (zou Gertler* zeggen, als moest daaruit blijken dat men met een uitgesproken markante persoonlijkheid van doen heeft) heb ik de gewoonte helemaal op te gaan in de levensloop van iemand van wie ik me een vaag beeld heb gevormd, dat ik wil opbouwen met de minste of geringste wetenswaardigheid die ik over hem kan achterhalen. Tijdens zo'n rage scheen de naam van Cowper of Byron, of wie de eer te beurt mocht vallen, op de meest onwaarschijnlijke bladzijden op te duiken. Waarna het beeld ineens weer vervaagt en de persoon zich weer schaaft in de rij van gewone stervelingen. Ik ben achterovergeslagen van het abominabele peil van Byrons poëzie – tenminste van die welke Moore met nagenoeg sprakeloze bewondering citeert. Waarom vond iedereen dat Album-spul toch zo'n ongekend vurige poëzie? Het leest niet veel beter dan L.E.L. of Ella Wheeler Wilcox. En ze hebben hem afgeraden zich te wagen aan datgene waarvan hij zelf wist dat hij het in zijn vingers had, namelijk het schrijven van satire. Hij keerde terug uit het Oosten met een koffer vol satires (persiflages op Horatius) en *Childe Harold*. Hij heeft zich laten aanpraten dat *Childe Harold* het beste gedicht aller tijden was. Maar toen hij nog jong was heeft hij zelf nooit in zijn poëzie geloofd; waarmee is aangetoond dat het hem, die alleen zelfvertrouwen en dogmatisme kende, aan talent ontbrak. Mensen als Wordsworth en Keats waren nergens zo zeker van als van hun talent. Zijn persoon doet me vaak een beetje aan Rupert Brooke* denken, hoewel ik Rupert daarmee te kort doe. Wat Byron in elk geval wel had was zeggingskracht; dat blijkt uit

zijn brieven. Ook had hij in veel opzichten een erg goed karakter; hoewel hij meer op Horace Cole ging lijken dan men zou wensen, omdat niemand zijn aanstellerij op de hak nam. Alleen een vrouw zou door hem uit te lachen effect hebben kunnen sorteren, maar vrouwen lagen altijd aan zijn voeten. Aan lady Byron ben ik nog niet toegekomen, maar ik neem aan dat zij in plaats van te lachen slechts haar neus optrok. Geen wonder dat zijn naam onverbrekkelijk is verbonden met het begrip blasé.

Vrijdag 9 augustus

Bij ontstentenis van mensen die je aandacht afleiden, waardoor rust en tevredenheid over ons komen, kan ik net zo goed Byron maar weer ter hand nemen. Nu ik te kennen heb gegeven dat ik een eeuw na zijn dood alsnog voor Byron zou kunnen vallen, veronderstel ik dat mijn oordeel over Don Juan wel eens aan objectiviteit te wensen over zou kunnen laten. Voor een gedicht van deze lengte is het voor zover ik weet het meest leesbare dat ooit is geschreven: een eigenschap die het ten dele dankt aan de springerige vrijblijvende lukrake onbeteugelde aanpak. Deze werkwijze op zich is al een vondst. Iets waarnaar je lang tevergeefs hebt gezocht. Een rekbare vorm die alles kan bevatten wat men erin wil stoppen. Dat stelde hem in staat te schrijven al naar de luim ingaf; hij kon alles kwijt wat in zijn hoofd opkwam. Hij hoefde niet noodgedwongen dichterlijk te zijn; en zo ontkwam hij aan zijn kwade genius die hem tot valse romantiek en voze beeldtaal zou kunnen aanzetten. Als hij ernstig is, is hij oprecht; en hij kan naar believen elk onderwerp aansnijden. Hij schrijft zestien canto's zonder zich ook maar één keer te hoeven opzweepen. Klaarblijkelijk bezat hij de esprit van wat mijn vader, sir Leslie, een door en door mannelijke inborst zou hebben genoemd. Ik blijf erbij dat dergelijke boeken, waarin alle regels met voeten worden getreden, veel interessanter zijn dan het deugdelijke soort dat met een eerbiedige boog illusies omzeilt. Toch lijkt het me geen voorbeeld dat makkelijk na te volgen is; en zoals met alle ongebonden en ongekunstelde dingen vraagt het groot vakmanschap en veel ervaring om zo iets tot een goed einde te brengen. Maar Byron zat dan ook berstens vol ideeën – een eigenschap die zijn verzen een

geladenheid geeft waardoor ik mijn lectuur eenvoudig moet afbreken om buiten of in de kamer mijn vertrouwde omgeving te hervinden. En vanavond kan ik hem gelukkig uitlezen – al ontgaat me de reden van het genoegen als ik bedenk dat ik bij vrijwel elke strofe aan zijn lippen heb gehangen. Maar zo gaat dat nou eenmaal altijd, of het boek nu goed of slecht is. Zo heeft Maynard Keynes me eens toevertrouwd dat hij met een hand de aanprijzingen voor andere boeken achterin bij elkaar houdt terwijl hij leest, zodat hij precies weet wat hij nog voor de boeg heeft.

Maandag 19 augustus

Overigens heb ik *Electra* van Sophocles nu eindelijk ook doorgeworsteld, al bleek het achteraf toch niet zo vreselijk moeilijk te zijn. Waar ik steeds opnieuw weer van onder de indruk kom, is het hoogstaande peil van het verhaal. Het lijkt vrijwel uitgesloten om er géén goede opvoering van te geven. Misschien komt dat omdat het is opgebouwd uit traditionele verwickelingen, ontstaan en verbeterd en van overbodigheden ontdaan doordat ontelbare acteurs, schrijvers en critici eraan schaven tot een door de zee glad gepolijste klomp glas ontstaat. Bovendien komen, als de toeschouwers al de loop der gebeurtenissen kennen, diepere en subtielere trekjes beter over het voetlicht en kan men met minder woorden volstaan. Al heb ik altijd het gevoel dat men nooit nauwkeurig genoeg kan lezen of voldoende waarde hechten aan elke regel of verwijzing; en dat de in het oog springende soberheid slechts uiterlijke schijn is. Probleem blijft dat je in de tekst verkeerde emoties leest. Doorgaans voel ik me beschaamd als ik merk hoeveel Jebb* eruit weet te halen; mijn enige twijfel is echter of hij er niet te veel in legt – wat volgens mij, als je ervoor gaat zitten, vrij eenvoudig te doen zou zijn met een slecht modern Engels toneelstuk. Tot slot nog dit, de uitzonderlijke bekoring van het Grieks blijft even sterk en onverklaarbaar als altijd. Je voelt de onmetelijke afstand tussen de oorspronkelijke tekst en de vertaling al bij de eerste woorden. De heldhaftige vrouw uit Griekenland zou men in Engeland ook kunnen vinden. Ze lijkt in haar soort op Emily Brontë. Clytaemnestra en Electra zijn onmiskenbaar moeder en dochter en zouden derhalve meer begrip voor el-

kaar op moeten kunnen brengen, al kan sympathie die spaak loopt felle haat kweken. E. is het soort vrouw dat het gezin boven alles stelt; de vaderfiguur. Ze heeft meer respect voor traditie dan de zonen des huizes; heeft het gevoel dat ze voortspruit uit het geslacht van haar vader, niet dat van haar moeder. Het is vreemd dat de conventies weliswaar absoluut niet stroken met ware gevoelens en volkomen absurd zijn, maar nergens zo bekrompen en lachwekkend overkomen als onze Engelse conventies altijd worden afgeschilderd. Electra leidde een veel ingekapselder leven dan vrouwen op het hoogtepunt van de Victoriaanse tijd, maar dat heeft geen invloed op haar, behalve dat het haar hard en onversaagd maakt. Ze kon nooit alleen de deur uit; bij ons zou er met een dienstmeid en een rijtuigje geen enkele belemmering meer zijn geweest.

Donderdag 10 september

Al ben ik niet de enige in Sussex die Milton leest, toch wil ik mijn indrukken van *Paradise Lost* opschrijven nu ik eraan bezig ben. Indrukken is een redelijke omschrijving voor wat ervan bij mij is blijven hangen. Over veel raadsels heb ik heen gelezen. Ik heb het te vluchtig doorgenomen om het volle aroma te proeven. Ik zie echter wel in en ben bereid tot op zekere hoogte aan te nemen dat het genot van dit volle aroma alleen voor de knapste koppen is weggelegd. Wat me opvalt is het enorme verschil tussen dit gedicht en een willekeurig ander gedicht. Dat zit hem denk ik in de verheven afstandelijkheid en het onpersoonlijke van de gevoelens. Ik heb Cowper nog nooit op de sofa gelezen, maar ik kan me voorstellen dat je voor *Paradise Lost* wat minder schamel moet tronen. Miltons werk is voornamelijk opgebouwd uit sprookjesachtige, fraaie en meesterlijke beschrijvingen van de lichamen van engelen, veldslagen, hemelse scharen, verblijfplaatsen. Wat hem bezighoudt is gruwel en onmetelijkheid en laagheid en verhevenheid, maar nooit de roerselen van de menselijke ziel. Is er één gedicht van dit formaat dat ooit zo weinig licht heeft laten schijnen op de vreugde en het verdriet van de lezer zelf? Er wordt niets in aangedragen waardoor ik me een beter oordeel over het leven kan vormen; ik krijg door weinig het gevoel dat Milton heeft geleefd of mannen en vrouwen heeft gekend; be-

halve door de kleinzielige stekeligheden over huwelijk en de plichten van de vrouw. Hij was de eerste die zich op zijn mannelijkheid liet voorstaan, maar zijn geringschatting spruit voort uit zijn eigen ongeluk en krijgt zelfs iets van een steek onder water als laatste woord in zijn echtelijke ruzies. Maar wat is het allemaal glad, krachtig en bloemrijk! Wat een poëzie? Ik kan me zo voorstellen dat zelfs Shakespeare na Milton een wat warhoofdige, eigengereide, heetgebakerde en stuntelige indruk achterlaat. Ik kan me voorstellen dat dit de essentie moet zijn waarvan vrijwel alle andere poëzie een aftreksel is. De onbeschrijfelijke verfijning van zijn stijl waarin men de ene na de andere nuance kan ontdekken is op zich al voldoende om je erin te blijven verdiepen lang nadat de oppervlakkige inhoud heeft afgedaan. Daaronder ontwaar je tot op grote diepte steeds nieuwe samenhangen, verwerpingen, rake beschrijvingen en meesterlijke trekjes. Bovendien, al heeft het niets wat het haalt bij lady Macbeth's doodsangst en Hamlets hartenkreet en is het gespeend van erbarmen of medeleven of gevoelsmatigheid, de figuren hebben vorstelijke allure; in hen is veel samengevat wat de mens dacht van onze plaats in het universum, van onze plicht tegenover God, onze geloofsovertuiging.

Maandag 20 januari

Ik wil dit allemaal nog uitschrijven zodra ik een boek kan kopen, dus ik laat het geijkte gepreludeer op het nieuwe jaar maar achterwege. Dit keer ontbreekt het me niet aan het nodige geld, maar na veertien dagen het bed te hebben moeten houden mis ik de fut om de tocht naar Fleet Street te ondernemen. Zelfs de spieren van mijn rechterhand voelen aan zoals ik me voorstel dat de hand van een dienstbode moet aanvoelen. Vreemd genoeg bevangt me eenzelfde stijfheid bij het spelen met zinnen, hoewel ik daarvoor nu geestelijk toch beter toegerust zou moeten zijn dan een maand geleden. Die twee weken in bed waren het gevolg van een getrokken kies en een vermoeidheid die zwaar genoeg was om er flink hoofdpijn van te krijgen – een langdurige slepende toestand die afzakte en weer op kwam zetten zoals een mist dat op een dag in januari kan doen. Meer dan een uurtje schrijven per dag is me voor de komende paar weken niet vergund; en aangezien ik mijn rantsoen vanochtend heb opgespaard kan ik er nu vast wel een gedeelte van afknabbelen, want L. is toch de deur uit en ik ben met de maand januari nogal achterop geraakt. Ik stel echter bij deze vast dat het bijhouden van mijn dagboek niet geldt als schrijven, want ik heb zojuist het dagboek van vorig jaar nog eens doorgenomen en ben nogal geschrokken van de jachtige, onsamenhangende manier waarop ik doordraaf en soms zelfs ongehoord over de kleine steentjes jakker. Maar goed, als het niet op zijn minst sneller wordt geschreven dan wat ik in mijn hoogste tempo uit de schrijfmachine kan laten rollen, als ik zou stokken en zou gaan nadenken, zou het helemaal nooit op pa-

pier komen; en het voordeel van deze methode is dat er ongewild een paar zijdelingse zaken worden bijgesleept die ik zou laten vallen als ik me zou bedenken, maar die juist de diamanten op de vuilnisbelt vormen. Als Virginia Woolf op haar vijftigste aan haar schrijftafel gaat zitten om uit deze boeken haar memoires samen te stellen en niet in staat blijkt ook maar één zin behoorlijk op poten te zetten kan ik haar slechts mijn deelneming betuigen en herinneren aan het bestaan van de open haard waarin ze met mijn welnemen deze bladzijden mag verbranden tot een hoop zwarte flinters met rode ogen erin. Maar ik kan niet zeggen hoe zeer ik haar de taak benijd waarvoor ik hierin de voorbereidingen tref! Er is niets wat ik liever zou doen. Mijn zevenendertigste verjaardag op aanstaande zaterdag verliest bij de gedachte alleen al iets van zijn afschrikwekkendheid. Deels ten behoeve van deze dame op leeftijd (tegen die tijd zal ik er niet meer omheen kunnen: vijftig is 'op leeftijd', al voorzie ik van haar kant protest en moet ik toegeven dat het nog niet echt oud is) en deels om het jaar een deugdelijke ondergrond te geven, wil ik de avonden van deze week, waarop ik aan huis gekluisterd ben, gebruiken om een overzicht te geven van mijn vriendschappen, hoe ze er voorstaan, met daarnaast een summiere schets van het karakter van ieder; ook een waardeoordeel over hun werk moet eraan worden toegevoegd en een vooruitblik op wat ze in de toekomst zullen schrijven. De dame van vijftig kan tegen die tijd vaststellen hoe dicht ik bij de waarheid zit; maar voor vanavond heb ik genoeg geschreven (in nog geen vijftien minuten, zie ik).

Woensdag 5 maart

Net terug na vier dagen in Asheham en een in Charleston. Ik zit op Leonard te wachten met een brein waarin het gedender van de treinwielen nog voortdreunt, waardoor lezen onmogelijk is. En ik moet nog een schrikbarende hoop lezen! Het volledige oeuvre van James Joyce, Wyndham Lewis, Ezra Pound om het te kunnen vergelijken met het volledige oeuvre van Dickens en mevrouw Gaskell; verder ook nog George Eliot; en tot slot Hardy. En zo juist heb ik een niet al te kritisch stuk over tante Anny* geschreven. Ja, nadat ik de laatste keer mijn dagboek heb bijgehouden is ze, vandaag op

de kop af een week geleden, in Freshwater overleden en gisteren in Hampstead begraven, op de plek waar we zes of zeven jaar geleden Richmond in een gele mist ter aarde hebben zien bestellen. Ik neem aan dat mijn gevoelens voor haar voor de helft op niets zijn gestoeld; of liever gezegd voor de helft afgeleid van andere gevoelens. Vader had erg veel met haar op; zij is vrijwel de laatste die heengaat van het oude negentiende-eeuwse Hyde-Park-Gate-wereldje. In tegenstelling tot de meeste oude dames was er haar klaarblijkelijk weinig aan gelegen of je haar kwam opzoeken; ze vond het geloof ik wel eens pijnlijk om ons te zien, alsof we ver waren afgedwaald en herinneringen aan ongelukkige dagen opriepen, waar ze maar liever niet meer bij stilstond. Ook was ze, in tegenstelling tot de meeste oude tantes, snugger genoeg om aan te voelen hoe schril het contrast was in onze meningen over kwesties die in deze tijd spelen; en dat gaf haar misschien een binnen haar vertrouwde kring nauwelijks bestaand gevoel dat ze oud, aftands en uit de tijd was. Ze had wat dat aangaat van mij niets te vrezen, want ik heb haar altijd oprecht bewonderd; maar het valt niet te ontkennen dat onze beide generaties volkomen verschillend tegen de dingen aankijken. Twee, misschien wel drie jaar geleden zijn L. en ik eens bij haar op bezoek geweest; ze was veel kleiner van stuk geworden zoals ze daar in haar eentje zat met een boa om, in een salon die, zij het op kleinere schaal, vrijwel identiek was aan de oude salon; er hing dezelfde ingetogen aangename achttiende-eeuwse sfeer compleet met oude portretten en oud porselein. Ze had de thee al klaar staan. Ze was een beetje afwezig en meer dan zo maar een beetje weemoedig. Ik heb haar naar vader gevraagd en ze vertelde hoe die jongemannen op een 'gulle melancholieke manier' lachten en hoe intens gelukkig, maar wel egoïstisch haar generatie was geweest; en dat onze generatie haar ook best aardig leek maar wel schrikbarend; maar wij kenden dan ook geen schrijvers zoals zij. 'Er zijn er een paar die misschien net aan dat peil kunnen tippen; Bernard Shaw bijvoorbeeld; maar niet overtuigend. Het plezierige was hen als gewone mannen te hebben gekend en niet als grote namen.' En toen kwam ze met een verhaal over Carlyle en vader; Carlyle die gezegd zou hebben dat hij nog liever zijn gezicht in een modderpoel zou wassen dan voor de krant schrijven. Ik weet nog dat ze haar hand in

een tas of een doos naast de haard liet glijden en zei dat ze daar een roman bewaarde die voor driekwart was voltooid, maar die ze niet af kon krijgen. Ik neem ook niet aan dat hij ooit af gekomen is; maar goed, in *The Times* van morgen heb ik alles gezegd wat er te zeggen valt, hier en daar wat opgesmukt. Ik heb Hester geschreven, maar ik twijfel aan de oprechtheid van mijn gevoelens.

Woensdag 19 maart

Het leven stapelt zich in zo'n ijtempo op dat ik geen tijd vind de gelijkkelijk groeiende berg overdenkingen op te schrijven waarvan ik altijd een kattedelletje maak zodra ze bij me opkomen om ze dan later hierin op te nemen. Ik had me voorgenomen iets te schrijven over de Barnetts en vooral de weerzinwekkendheid van hen die, gespeend van zelfkritiek, met hun vingers in andermans zielen poelen. De Barnetts zaten er op zijn minst tot aan hun ellebogen in; ze laten zich als notoire filantropen zo in de kaart kijken dat ze een schoolvoorbeeld vormen; ze geven zich met hun karakteristiek gebrek aan twijfel en inleving wel zo ongenadig bloot dat mijn nuchter kritisch vermogen bijna met me op de loop gaat. Is het vooral intellectuaalistisch snobisme waardoor ik zo'n afkeer van ze heb? Is het snobisme om uit je vel te springen wanneer ze dingen zegt als 'Toen stond ik vlak voor de Poorten des Hemels' – of bedenkt dat God = goed, Satan = kwaad. Gaat deze grofkorrelige wijze van denken noodzakelijkerwijs samen met dienstbaarheid aan de medemens? En dan die uitgestreken voortvarendheid van hun eigendunk! Geen moment vragen ze zich af met welk recht ze handelen – ze stomen bijna mechanisch door totdat al hun goede werken onvermijdelijk gigantische vormen aannemen en verpletterend vrucht afwerpen. Bovendien, welke vrouw met een greintje gevoel of zelfkennis durft dergelijke loftuitingen op haar genialiteit aan te halen? Misschien wortelt het wel in de pluimstrijkerij van de ongeletterden en het gemak waarmee de armen zich alles laten gezeggen. Meer en meer bekruipt me een intense walging als ik zie dat de een de ander zijn wil oplegt, zijn macht laat gelden, domineert. Ten slotte kan ik als letterkundige hels worden van de gladde manier waarop ze ervoor zorgt dat het verhaal zal uitgroeien tot een

volwaardige schouderklop, als een onmatige pioen. Maar ik raak slechts aan de oppervlakte van wat ik in wezen van deze twee kloeke banden* denk.

Donderdag 27 maart

... *Night and Day* dat L. de afgelopen twee ochtenden en avonden heeft zitten lezen. Ik geef toe dat ik met zijn oordeel dat hij vanochtend uiteindelijk heeft uitgesproken erg blij ben; in hoeverre je erop moet afdingen weet ik niet. Volgens mij is *N. & D.* een veel rijper, afgeronder en bevredigender boek dan *The Voyage Out*; wat ook wel zou dienen. Ik neem aan dat ik me blootstel aan de beschuldiging mijn tijd te verdoen met onbelangrijke gevoelens. Ik voorzie dan ook beslist geen twee drukken. En toch kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat ik qua originaliteit en oprechtheid in de huidige Engelse romanschrijverij niet slecht afsteek bij de meeste moderneren. L. vindt de denkwereld knap zwaarmoedig. Het komt maar al te veel overeen met wat hij gisteren zei. En toch, als men binnen een ruim kader over mensen wil schrijven en wil zeggen wat men denkt, hoe kun je dan aan zwaarmoedigheid ontkomen? Waarmee ik niet wil zeggen dat ik de hoop heb opgegeven: maar wat zich op het schouwtoneel afspeelt komt me zo uitermate vreemd voor; en aangezien de geijkte antwoorden niet voldoen moet men naarstig op zoek naar nieuwe, en het proces van het overboord gooien van het oude terwijl men nog op geen stukken na weet wat ervoor in de plaats moet komen is niet verheffend. Maar wat stellen Arnold Bennett of Thackeray er bijvoorbeeld voor in de plaats, als je het op de keper beschouwt? Is hun antwoord zo opwekkend – zijn hun oplossingen bevredigend – stellen ze er iets tegenover waarop men volmondig ja zou kunnen zeggen als men ook maar een greintje zelfrespect had? Ik heb nu het laatste stuk afschuwelijk tikwerk achter de rug en als ik deze bladzijde heb vol gepend zal ik een brief schrijven en voorstellen om maandag met Gerald* te gaan lunchen. Ik geloof niet dat ik ooit met meer plezier heb geschreven dan aan de laatste helft van *Night and Day*. Niet één keer is het me zo zwaar gevallen als *The Voyage Out*; en als je mag afgaan op het gemak en het animo waarmee je er zelf aan hebt gewerkt, zou ik hoop kunnen

koesteren dat er tenminste een paar mensen zijn die er plezier aan zullen beleven. Ik vraag me af of ik het zelf ooit nog eens zal lezen. Zal de tijd ooit aanbreken dat ik het kan opbrengen mijn eigen werk te lezen zonder te blozen – te huiveren en weg te willen kruipen?

Woensdag 2 april

Gisteren heb ik *Night and Day* bij Gerald afgegeven en heb op zijn kantoor een onderhoud met hem gehad, deels over huiselijke aangelegenheden en deels over het vak. Ik heb een hekel aan de zakelijke kijk van de stereotiepe soosloper op literatuur. Ik krijg er onweerstaanbaar de neiging door om te gaan opscheppen: ik heb van Nessa en Clive en Leonard hoog opgegeven; en benadrukt hoeveel geld ze wel niet verdienen. Daarna hebben we het pak opengemaakt en de titel beviel hem wel, maar hij was erachter gekomen dat Maud Annesley een boek heeft geschreven dat *Nights and Days* heet – waardoor ze bij Mudie wel eens in de war zouden kunnen komen. Maar hij verzekerde me dat hij het in elk geval zal uitgeven; en al met al waren we erg hartelijk tegen elkaar; en het viel me op dat elk sprietje van zijn haar wit is en ertussen de sprietjes enige ruimte is; een zeer krenterig ingezaaide akker. Op Gordon Square heb ik thee gedronken.

Zaterdag 12 april

Deze tien minuten zijn van *Moll Flanders* afgepikt, dat ik uitgaande van mijn tijdschema gisteren niet heb uit gekregen omdat ik ben gezwichd voor de drang om het boek weg te leggen en naar Londen te gaan. Maar ik heb Londen door zijn ogen gezien, met name het uitzicht op witte kerken en paleizen vanaf Hungerford Bridge. Ik heb met zijn ogen de lucifers ventende vrouw gezien; en het straat-slijpende, slonzige kind dat ik op St. James' Square zag rondhangen leek me zo weggelopen uit *Roxana* of *Moll Flanders*. Het moet wel een groot schrijver zijn als hij me na 200 jaar nog zo in de ban weet te houden. Een groot schrijver – en Forster heeft niet een van zijn boeken gelezen! Forster wenkte me vanuit de Bibliotheek toen ik kwam aanlopen. We hebben elkaar warm de hand geschud; en toch

voel ik steeds weer hoe hij terugdeinst voor me, als vrouw, als intelligente vrouw, als vrouw van deze tijd. Ik voelde het ook nu weer en heb hem toen Defoe warm aanbevolen en ben ervandoor gegaan om nog meer van Defoe in huis te halen en heb onderweg bij Bickers een boek van hem gekocht.

Donderdag 17 april

Hoezeer men ook op de Stracheys kan afgeven, hun geest blijft van begin tot eind een bron van genoeg; zo sprankelend, scherp en adrem. Moet ik daar nog aan toevoegen dat ik de eigenschappen die ik het meest bewonder bewaar voor mensen die geen Strachey heten? Het is zo lang geleden dat ik Lytton heb gezien dat ik mijn beeld van hem te veel levendig houd met wat ik van hem lees en zijn artikel over Hester Stanhope behoort beslist niet tot zijn beste. Ik zou deze bladzijde kunnen vullen met roddel over stukken die mensen in de *Athenaeum** hebben geschreven; gisteren ben ik namelijk bij Katherine op de thee geweest en Murry zat er maar een beetje stom en met een vies gezicht bij en leefde pas op als het gesprek in zijn straatje kwam. Hij bezit nu al de afgunstige vooringenomenheid van een ouder voor zijn kroost. Ik heb geprobeerd om eerlijk te zijn, alsof eerlijkheid deel uitmaakt van mijn filosofie, en gezegd dat ik aan Grantorto in zijn stuk over zangvogels weinig aan vond en dat Lytton me tegenviel en zo. De leefwereld van mannen werkt op mij verwarrend. Wantrouwen ze ons? Verachten ze ons? En zo ja, waarom blijven ze er dan de hele tijd bij zitten als je op bezoek bent? Waar het op neerkomt is dat als Murry over Eliot bijvoorbeeld met iets orthodox mannelijks komt aandragen en me kleineert omdat ik zo benieuwd ben te horen wat hij van me heeft gezegd, ik geen duimbreed toegeef; ik bedenk alleen dat de intelligentie van de man door een stijle afgrond wordt doorkliefd en hoezeer ze prat gaan op een standpunt dat veel weg heeft van achterlijkheid. Ik vind het veel gemakkelijker om met Katherine te praten; in haar beamen of verweren is ze helemaal zoals ik het van haar verwacht; we kunnen in veel kortere tijd veel meer afwerken; maar ik respecteer Murry wel. Steeds hoop ik dat wat ik doe hem zal bevallen. Heinemann heeft K.M.'s verhalen afgewezen; ze was vreemd genoeg gepikeerd dat

Roger haar niet op zijn feest had uitgenodigd. Haar onverstoort-
baarheid blijkt niet erg diep te gaan.

Paaszondag 20 april

In de leegte die op elk lang artikel volgt, en Defoe is deze maand al het tweede hoofdartikel, heb ik dit dagboek te voorschijn gehaald en ben, zoals altijd als je iets van je zelf leest, met een soort schuld-
bewuste intensiteit aan het lezen geslagen. Ik geef toe dat ik nogal geschrokken ben van de wilde warrige stijl die grammaticaal vaak niet deugt en soms schreeuwt om ander woordgebruik. Ik probeer de nog onbekende Virginia die dit later zal lezen voor te houden dat ik het veel beter kan; en hier maar niet bij stil te blijven staan; en het onder geen beding aan de openbaarheid prijs te geven. Een complimentje kan ik er nu wel aan toevoegen en dat is dat het uit de losse pols en met verve is geschreven waardoor soms een onverwacht schot in de roos wordt gelost. Meer ter zake doende is mijn overtuiging dat deze gewoonte om alleen voor me zelf te schrijven een goede oefening is. Het houdt de gewrichten soepel. Het maakt niet uit of ik de plank wel eens misla of uitglij. Door de snelheid waarmee ik schrijf is het zaak mijn onderwerp zo rechtstreeks en ondoordacht mogelijk onder vuur te nemen; vandaar dat ik naar een stel woorden moet grijpen, een keus moet maken en ze afvuren met minder bedenktijd dan nodig is om mijn pen in de inkt te dopen. Ik geloof dat ik in de loop van vorig jaar in wat ik als schrijfster heb gedaan een grotere losheid kan bespeuren, die ik toeschrijf aan de ongeregelde halfuurtjes die ik na de thee aan mijn dagboek besteed. Bovendien doemt een schaduw voor me op van een bepaalde vorm die een dagboek zou kunnen aannemen. Misschien leer ik te zijner tijd nog wel eens wat je van dit losse, doelloze levensmateriaal kunt brouwen; om er een andere toepassing voor te vinden dan ik er nu, zo veel doordachter en omzichtiger, in mijn boeken aan geef. Hoe zou ik mijn dagboek graag willen zien? Als een los en toch niet slordig weefsel, zo rekbaar dat ik er alles wat in mijn brein opkomt, of het nu zwaarwichtig, onbeduidend of mooi is, in kwijt kan. Ik zou graag willen dat het iets kreeg van een kolossaal oud schrijfbureau, of een bodemloze rommelkist waarin je een schat aan ongeregeld